

14. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 607 с.
15. Goldstein, E. Ego psychology and social work practice / E. Goldstein – New York : Free Press, 1995. – 368 p.
16. Lempp, R. Das Kind im Menschen; ber Nebenrealit?ten und Regression / R. Lempp. – Stuttgart : Klett-Cotta 2003. – 175 s.
17. Plutchik, R. A structural theory of ego defenses and emotions / R. Plutchik, H. Kellerman, H. R. Conte // Emotions in personality and psychopathology / Ed. C. E. Izard. – New York : Plenum Press, 1979. – P. 229-257.
18. Torrance, E. P. Scientific views of creativity and factors affecting its growth / E. P. Torrance // Daedalus – 1965 – Vol. 94 – № 3 – P. 663-681.
19. Vaillant, G. E. Ego mechanisms of defense: a guide for clinicians and researchers / G. E. Vaillant. – Washington DC : American Psychiatric Publishing, 1992. – 312 p.

УДК 159.923

ЕМОЦІЙНИЙ СТАН УЧНЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВПЛИВУ ПОЗИТИВНИХ ЦІННОСТЕЙ ПЕДАГОГА НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ

Труляєв Р.О.

У статті здійснено аналіз поглядів дослідників щодо впливу особистісних особливостей педагога на емоційний стан учнів, а також ролі емоцій у пізнавальній діяльності. Розкрито психологічний механізм впливу рівня сформованості позитивних цінностей педагога на навчальну успішність учнів, одним з ключових компонентів якого є емоційні стани його учнів. Представлено дослідження ролі "цінностей в дії" педагога у виникненні позитивних і негативних емоційних станів його учнів. У результаті проведеного дослідження було доведено, що високий рівень сформованості позитивних цінностей педагога, відображаючись в його професійно важливих якостях, сприяє виникненню позитивно забарвлених емоційних станів учнів.

Ключові слова: навчальна успішність, емоційний стан, суб'єктивне благополуччя, позитивні цінності, задоволеність професійною діяльністю.

В статье осуществлен анализ взглядов исследователей относительно влияния личностных особенностей педагога на эмоциональное состояние учеников, а также роли эмоций в познавательной деятельности. Раскрыт психологический механизм влияния уровня сформированности позитивных ценностей педагога на учебную успеваемость учащихся, одним из ключевых компонентов которого являются их эмоцио-

нальные состояния. Представлено исследование роли "ценностей в действии" педагога в возникновении положительных и отрицательных эмоциональных состояний его учеников. В результате проведенного исследования было доказано, что высокий уровень сформированности позитивных ценностей педагога, отражаясь в его профессионально важных качествах, способствует возникновению положительно окрашенных эмоциональных состояний учащихся.

Ключевые слова: учебная успеваемость, эмоциональное состояние, субъективное благополучие, позитивные ценности, удовлетворенность профессиональной деятельностью.

The article presents the analysis of the views of researchers on the impact of personal characteristics of the teacher on the emotional state of the pupils, and the role of emotions in the cognitive activity. Revealed the psychological level of formation mechanism of the effect of positive values of the teacher in the academic performance of pupils, one of the key components of which are their emotional states. The study of the role of "values in action" of the teacher in the event of positive and negative emotional states of his pupils. The study proved that the high level of development of the positive values of the teacher is reflected in his professional qualities, contributes to positive emotional states of colored pupils.

Keywords: educational achievement, emotional, subjective well-being, positive values, satisfaction with their professional activities.

Головним змістом навчальної діяльності, у відповідності до точного визначення В. В. Давидова і А. К. Маркової, є "засвоєння узагальнених способів дій у сфері наукових понять та якісні зміни в психічному розвитку дитини, що з'являються на цій основі" [3, с. 18]. Дана мета не може досягатися учнем самостійно, без дорослого, який направляє його інтелектуальний та особистісний розвиток.

Перед педагогом під час виконання професійних обов'язків стоїть низка дуже важливих завдань, від вирішення яких залежить результат усього педагогічного процесу. Одним з традиційно пріоритетних напрямів діяльності вчителя є розвиток інтелектуальних здібностей, які лежать в основі ефективного оволодіння знаннями. Однак все частіше дослідники звертають увагу на ще один важливий аспект педагогічної діяльності: вчитель виступає активним агентом впливу на емоційне самопочуття дитини [7]; [8]; [16]. Тобто педагог у процесі взаємодії з учнями, проявляючи власні особистісні особливості, професійну обізнаність та досвід, викликає у них певний емоційний стан, який стає домінуючим при роботі на уроці і лежить в основі ставлення до педагога і його предмета [8]; [11].

Постановка проблеми. Фундаментальні теоретичні основи зв'язку емоційного стану учня з результативністю розумової та пізнавальної діяльності розроблялися в лоні загальної психології як проблема зв'яз-

ку афекту та інтелекту, а також емоційної регуляції розумової діяльності. На думку Тихомирова О. К., емоціям належить роль координатора розумової діяльності. Вони розглядаються як організатор і ключовий регулятор процесу мислення [14].

Дж. Капрарою і Д. Сервоном [4] виділено п'ять механізмів впливу емоцій на когнітивні процеси і зміст свідомості: 1) емоції впливають на пам'ять і активують ту інформацію, яка відповідає актуальному емоційному стану; 2) емоційний стан впливає на стратегії когнітивної переробки інформації; 3) емоції можуть стимулювати людину до дій, спрямованих на подолання або зміну актуальних станів, до регуляції власного свідомого досвіду; 4) емоційні стани можуть сприяти концентрації на собі, тобто переключенню уваги на власні стани, стимулюють тенденції до самоаналізу; 5) емоції самі функціонують в якості інформації, "повідомляючи" людині оцінку певних життєвих обставин.

М. І. Педаєс зазначав, що характер емоційності педагога, його вміння викликати в учнів певні емоції у відповідь на емоційні прояви вчителя визначають особливості педагогічного впливу та взаємодії в навчально-виховній роботі, мобілізують учнів, активізують їх інтелектуальну та навчальну активність [7]. О. Я. Чебикін довів, що навчальні досягнення учнів на уроках залежать від умілого використання вчителем прийомів емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності [16].

На думку Р. Лазаруса, будь-який емоційний стан є результатом когнітивної оцінки життєвої ситуації, в першу чергу, за шкалою "небезпечна – нейтральна" (первинна оцінка), а потім – за шкалою "нейтральна – позитивна" (вторинна оцінка) [10]. Тобто емоція, будучи похідною ситуації та особливостей її інтерпретації людиною, виступає сигналом для здійснення змін поведінки, пошуку заходів щодо недопущення або зміни небажаного для індивіда перебігу подій. Таким чином, учень постійно оцінює ситуацію, що складається під час уроку. У разі агресивних проявів з боку педагога, пред'явлення надмірних вимог та інших професійно неадекватних дій, ситуація оцінюється дитиною як загрозна. Замість того щоб бути зосередженим на навчальному матеріалі, учень відволікається на пошук шляхів уникнення (подолання) небезпеки, що позначається на результативності пізнавальної діяльності, засвоєнні навчального матеріалу.

Спираючись на розглянуті вище погляди вчених, можна побудувати модель реципрокного взаємозв'язку емоцій з мисленням під час навчального процесу. Емоція, виникаючи як результат когнітивної оцінки ситуації, що складається під час уроку, починає впливати на внутрішню структуру процесу мислення, змінюючи його основні характеристики, і позначається на результаті пізнавальної діяльності. У свою

чергу, навчальні досягнення і невдачі, знову знаходячи відображення в когнітивних оцінках, породжують нові емоції. Таким чином, педагогу належить важлива роль у формуванні оптимальних для пізнавальної діяльності емоційних станів.

Під впливом ідей представників новітніх напрямків наукової психології відбуваються зміни у поглядах на її предмет, зміщення акцентів у питаннях її методології і поява принципово інших напрямів наукових досліджень. Розробки представників позитивної психології, зокрема створена К. Петерсеном і М. Селігманом класифікація позитивних цінностей і "сильних" рис особистості [12], дають можливість по-новому поглянути на проблему навчальної успішності та роль особистості вчителя в забезпеченні шкільних досягнень.

Метою статті є об'рунтування і емпірична перевірка зв'язку позитивних цінностей педагога з емоційними станами його учнів як важливого компонента психологічного механізму впливу позитивних цінностей в структурі особистості вчителя на навчальну успішність.

Психологічний механізм впливу позитивних цінностей і "сильних" рис характеру педагога на навчальну успішність учнів, на наш погляд, включає кілька компонентів. У кожному з них відображаються напрямки змін в особистісних структурах учня, важливих для результативності навчальної діяльності, під впливом особистісних особливостей педагога, в основі яких лежать індивідуальні характеристики його ціннісної сфери.

1. Емоційний компонент. О. О. Прохоров вказував на те, що "часті негативно забарвлені стани педагога знижують ефективність навчання і виховання, підвищують конфліктність у взаєминах з класом і з колегами, сприяють виникненню і закріпленню в структурі характеру та професійних якостях негативних рис ..." [8, с . 157]. Доведено, що вираженість "сильних" рис у структурі особистості педагога, в основі яких лежить цінність "Мудрість", забезпечує його ефективність у виконанні функції трансляції знань [6]. Почуття власної професійної компетентності, що виникає при цьому, та, як наслідок, переважання позитивних емоційних станів сприяють прояву таких важливих для педагогічної діяльності цінностей, як "Гуманність" і "Справедливість". Такий вчитель уміє налагоджувати доброзичливі стосунки з дитиною, відрізняється добротою, чесністю, тактовністю. Атмосфера доброзичливості та безпеки під час уроку у такого вчителя викликає у дітей позитивні емоції, які, як доведено рядом авторів (Л. М. Веккер, М. Аргайл, Б. Фредріксон), мають благотворний вплив на протікання розумової діяльності, відображаючись на навчальній успішності [2]; [9]; [17].

2. Мотиваційний компонент. Атмосфера, що сприяє саморозкриттю, проявам креативності та позитивному емоційному ставленню до вчителя, відбивається на специфіці навчальної мотивації, впливаючи на інтенсивність і якість навчальної діяльності.

3. Когнітивно-самооціночний компонент. У відповідності до теорії соціального навчання А. Бандури [1] діти, взаємодіючи з педагогами, можуть наслідувати характерні їм моделі поведінки, емоційного реагування, ставлення до себе і оточуючих. Так, Д. Р. Мерзляковою доведено, що виражений синдром "емоційного вигоряння" призводить до трансформацій особистості дитини схожих на ті зміни, які виникають у педагога, який "вигорів" [5]. Можна припустити, що сформованість у педагога позитивних цінностей поступово приведе до формування цих цінностей і в учнів. Формування в дитини "сильних" рис, в основі яких лежить цінність "Мудрість", будуть обумовлювати її спрямованість на пізнання і позитивно відбиватися на навчальних результатах. Стійка позитивна самооцінка ефективного вчителя, відчуття суб'єктивного благополуччя, орієнтація на успіх учня може сприяти формуванню відповідної самооцінки школяра, що також буде позначатися на результатах навчання.

Таким чином, описаний психологічний механізм має складну структуру та представляє собою систему взаємопов'язаних індивідуально-психологічних особливостей вчителя і учня.

Гіпотеза: ступінь вираженості позитивних цінностей і "сильних" рис характеру педагога визначає специфіку емоційних станів його учнів під час уроку. Чим більше вираженими є позитивні цінності педагога, тим більше позитивно забарвлені емоційні стани учнів.

Методи розв'язання проблеми. Для перевірки гіпотези на базі десяти Криворізьких загальноосвітніх шкіл було проведено дослідження, яким охоплено 241 вчителя. До вибірки увійшли тільки педагоги-предметники віком від 25 до 65 років. Переважну більшість склали вчителі таких навчальних предметів: алгебри, геометрії, української мови та літератури, біології, фізики та хімії. В дослідженні також взяли участь 498 учнів VI, VIII, X, XI класів віком від 11 до 17 років.

Для статистичної обробки отриманих даних використовувалася програма Microsoft Excel та пакет SPSS 17: кластерний аналіз (алгоритм К-середніх), методи статистичної перевірки гіпотез (?*-кутове перетворення Фішера, t-критерій Стьюдента).

Для діагностики рівня сформованості позитивних цінностей вчителів використовувався опитувальник VIA-IS "Цінності-в-дії" К. Петерсона та М. Селігмана (2004) [12], перекладений на українську мову професором Е. Л. Носенко та доцентом Л. І. Байсарою на кафедрі

педагогічної та вікової психології ДНУ ім. О. Гончара. Для оцінки рівня емоційного вигорання педагога використовувався опитувальник МВІ К. Маслач [15]. На вибірці педагогів була також використана методика самооцінки метакогнітивних знань та метакогнітивної активності Ю. В. Скворцової [13], спрямована на визначення здатності людини до усвідомленої рефлексії, пізнання власних процесів мислення, його стратегій та здійснення дій з урахуванням даних знань. Для оцінки рівня задоволеності професійною діяльністю педагогів була застосована методика "Інтегральна задоволеність працею" [15]. Був використаний також тест "PANAS" Л. Кларка, О. Теллегена, Д. Уотсона [12], призначений для визначення домінуючого знаку емоційної сфери та вивчення співвідношення позитивної та негативної афективності людини. Тест "Задоволеність життям" Г. Дінера [12], також застосований до вибірки педагогів, дозволяє оцінити загальний рівень відчуття людиною задоволеності власним життям. За допомогою тесту "PANAS" та тесту "Задоволеність життям" визначався рівень суб'єктивного благополуччя педагогів, що обчислюється за формулою $СБ=(ПА-НА)+ЗЖ$, де СБ – рівень суб'єктивного благополуччя; ПА – рівень позитивної афективності; НА – рівень негативної афективності; ЗЖ – рівень задоволеності життям.

Таким чином вивчався вплив на емоційний стан учнів не тільки позитивних цінностей вчителя, але й факторів, що опосередковуються даними цінностями.

Після психодіагностичного обстеження та проведення кластерного аналізу вибірку вчителів було поділено на два кластери за всіма перерахованими вище змінними. До першого кластеру (кластер №1) увійшло 116 педагогів, які мали порівняно високі показники за всіма шкалами опитувальника VIA, низький рівень вираженості симптомів емоційного вигорання, високі показники розвитку метакогнітивних навичок та суб'єктивного благополуччя. Другий кластер (кластер №2) склали 125 педагогів, які характеризувались досить низькими показниками розвитку позитивних цінностей, мали виражені симптоми емоційного вигорання, низький рівень розвитку метакогнітивних навичок, низькі показники задоволеності професійною діяльністю та суб'єктивного благополуччя. За допомогою t-критерія Стьюдента було встановлено, що кластер №1 та кластер №2 на статистично достовірному рівні відрізняються один від одного за всіма шкалами застосованих психодіагностичних методик ($p < 0,00$).

Для діагностики емоційного стану учнів використовувалася методика "Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів" Н. П. Фетискіна [15]. Виготовлення спеціальних бланків для фіксації відповідей

досліджуваних надало можливість оцінити емоційний стан школярів окремо на кожному з уроків, що проводились вчителями з протилежних кластерів. Даний діагностичний інструмент дозволив отримати детальне уявлення про те, які емоційні стани переважають в учнів на уроках різних педагогів.

Результати дослідження та їх інтерпретація. На наступному етапі дослідження були підраховані та виражені у відсоткових частках частоти зустрічаємості позитивних та негативних емоцій окремо на уроках вчителів кластеру №1 та кластеру №2. В результаті такої обробки встановлено, що з усіх емоційних станів учнів під час проведення уроків педагогами кластеру №1 74,9% (1083 оцінки) складають позитивні емоційні стани – радість, захопленість. Відповідно, 25,1% (362 оцінки) – це негативні емоційні переживання під час цих уроків (сум, байдужість).

На уроках вчителів кластеру №2 позитивні емоції переживаються в 62,5% випадків (481 оцінка), а 37,5% (288 оцінок) – це випадки переживання негативних емоційних станів під час занять з цими педагогами.

Як бачимо в більшій частини учнів, незалежно від того, вчитель якого кластеру проводить урок, спостерігається позитивний емоційний стан. Проте, якщо порівнювати частоту зустрічаємості позитивних / негативних емоцій за кластерами, то можна помітити явні відмінності. Результати підрахунків за ϕ^* – критерієм – кутове перетворення Фішера для порівняння двох кластерів вчителів за критерієм "позитивні – негативні емоції учнів на уроках" представлені в табл. 1, з якої видно, що є статистично достовірні відмінності за частотою переживання позитивних та негативних емоцій між кластером №1 та кластером №2. При цьому під час уроків, які проводяться вчителями кластеру №1, позитивні емоційні стани переживаються учнями частіше.

Таблиця 1

Результати порівняння педагогів двох кластерів за критерієм "позитивні – негативні емоції учнів на уроках"

Групи, які порівнюються	Переважають позитивні емоції	Переважають негативні емоції	Емпіричне значення ϕ^*
	Частка, %	Частка, %	
Учні педагогів кластеру №1	74,9	25,1	$\phi^*=6,026$ ($p \leq 0,01$)
Учні педагогів кластеру №2	62,5	37,5	

Крім цього, було здійснено порівняння окремих емоцій, які відчують учні під час роботи на уроках вчителів з різних кластерів (табл. 2).

Відмінності між окремими емоційними станами учнів під час роботи на уроках педагогів з різних кластерів

№ з/п	Емоційний стан та його знак	Кластер №1	Кластер №2	Φ^* -критерій перетворення Фішера
1.	Стан спокою, врівноваженості («+»)	25,6%	22,88%	$\Phi^*=1,411$ Відмінності не значимі
2.	Світлий, приємний стан («+»)	23,18%	20,41%	$\Phi^*=1,523$ Відмінності не значимі
3.	Байдужість («-»)	6,57%	9,75%	$\Phi^*=2,621$ $p \leq 0,01$
4.	Нудьга («-»)	7,33%	11,7%	$\Phi^*=3,383$ $p \leq 0,01$
5.	Радість («+»)	17,09%	14,43%	$\Phi^*=1,68$ $p \leq 0,05$
6.	Сум («-»)	2,35%	5,07%	$\Phi^*=3,248$ $p \leq 0,01$
7.	Стан дрімоти («-»)	5,4%	6,50%	$\Phi^*=1,053$ Відмінності не значимі
8.	Захопленість («+»)	9,07%	4,81%	$\Phi^*=3,831$ $p \leq 0,01$
9.	Гнів («-»)	3,39%	4,42%	$\Phi^*=1,165$ Відмінності не значимі

Як видно з таблиці 2, були зафіксовані статистично достовірні відмінності за переживанням учнями емоції суму в кластерах № 1 і № 2. При цьому частіше дана емоція домінує в учнів на уроках педагогів другого кластеру. Відповідно, показники емоції радості вірогідно відрізняються на користь вчителів кластеру № 1. Це говорить про вміння цих педагогів створювати доброзичливу психологічну атмосферу в класі, сприяти успішному подоланню учнями навчальних проблем і труднощів, підвищувати їх самоповагу, задоволеність собою, апелюючи, таким чином, до найбільш актуальних потреб та позитивних проявів дітей під час спільної роботи над навчальним матеріалом. Даний результат є прямим підтвердженням висунутої гіпотези.

При порівнянні між собою емоційних станів учнів на уроках вчителів кластеру № 1 і кластеру № 2 значущі відмінності були виявлені також між частотою стану байдужості. За цим критерієм "перевагу" мають педагоги другого кластеру. Даний факт можна пояснити появою у педагогів кластеру № 2 такої фази емоційного вигорання як "Деперсоналізація", особливістю якої є прагнення людини до економії емоцій. Наслідком цього є недостатня емоційна включеність педагогів даного кластеру під час взаємодії з учнями. На користь такого пояснення свідчить і наявність статистично достовірних відмінностей за частотою переживання такого стану, як нудьга.

Свідченням того, що уроки вчителів кластеру № 1 відрізняються більшою емоційною насиченістю, викликають інтерес і сприяють переживанню емоційного комфорту, є переважання в учнів на даних уроках такої інтенсивної позитивної емоції, як захопленість (найбільший індекс відмінності). Дана емоція, направляючи свідомість на об'єкт, який її викликає, підвищує концентрацію уваги, сприяє домінуванню мимовільного запам'ятовування і, таким чином, сприяє більш легкому засвоєнню навчального матеріалу.

Статистично достовірних відмінностей не було виявлено між такими станами як "Спокійний, врівноважений", "Світлий, приємний", "Дрімотний" і "Гнів". Однак на рівні тенденції перевагу мають все ж вчителі кластеру № 1. Що стосується перших двох станів, то вони говорять фактично про відсутність або слабку вираженість якої-небудь емоції. Наведені ж вище дані свідчать на користь того, що різниця між вчителя 1-го та 2-го кластеру стає явною при розгляді більш інтенсивних позитивних емоцій. Вчителі кластеру № 1 набагато частіше, ніж вчителі кластеру № 2, викликають у своїх учнів яскраво виражені позитивні емоції.

Стан дрімоти, будучи відображенням сильної втоми, дуже рідко спостерігається на уроках як вчителів першого, так і вчителів другого кластеру. Це значить, що він мало пов'язаний з особистісними особливостями вчителя. Частоту даного стану визначає скоріше режим дня дитини, навчальне навантаження, сімейна ситуація, ніж прояви педагога.

Низька частота зустрічаємості емоції гніву пояснюється вираженим деструктивним характером даного емоційного стану – і тому великою кількістю заборон, пов'язаних з ним. Це твердження видається ще більш справедливим, коли мова йде про агресію, спрямовану на педагога. Крім того, переживання багатьма учнями емоції злості під час роботи на уроці робило б неможливою будь-яку пізнавальну діяльність. Тому навіть при виникненні обстановки, що сприяє появі гніву, у багатьох дітей, напевне, "спрацьовують" механізми саморегуляції, спрямовані на його усунення.

Висновки. Психологічний механізм впливу позитивних цінностей педагога на навчальну успішність учнів має складну структуру. Він представляє собою систему взаємопов'язаних індивідуально-психологічних особливостей вчителя і учня та включає емоційний, мотиваційний та когнітивно-самооціночний компоненти. У кожному з компонентів відображаються напрямки змін в особистісних структурах учня, важливих для результативності навчальної діяльності, під впливом позитивних цінностей педагога.

Результати проведеного дослідження довели наявність зв'язку між позитивними цінностями педагога і емоційними станами учнів під час уроку. При цьому високий рівень сформованості позитивних цінностей педагога сприяє переважанню позитивного емоційного фону у його учнів. Отримані дані дозволяють стверджувати, що фактор позитивних цінностей педагога, визначаючи впродовж усього навчання в школі характер емоційних станів дітей, впливає на переживання учнем суб'єктивного благополуччя. Постійне переважання певного спектру емоцій упродовж багатьох років може призводити до формування стійкої схильності до переживання емоцій даної модальності і позначатися на психологічному благополуччі дитини.

Для забезпечення ефективної навчально-пізнавальної діяльності вчитель повинен дбати про створення позитивної, доброзичливої психологічної атмосфери в класі.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з деталізацією представленого механізму шляхом вивчення впливу позитивних цінностей педагога на самооцінку і навчальну мотивацію учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура А. Теория социального научения /А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Л. М. Веккер. – М. : Смысл, 1998. – 685 с.
3. Давыдов В. В. Концепция учебной деятельности школьников / В. В. Давыдов, А. К. Маркова // Вопросы психологии. – 1981. – №6. – С. 13-26.
4. Капрара Дж. Психология личности / Дж Капрара, Д. Сервон. – СПб. : Питер, 2003. – 640 с.
5. Мерзлякова Д. Р. Влияние профессионального "выгорания" педагога на личностные характеристики и успешность учебной деятельности младшего школьника : дисс. канд. психол. наук : 19.00.07 / Д. Р. Мерзлякова. – Ижевск, 2006 – 162 с.
6. Носенко Е. Л. Новий підхід до дослідження "цінностей у дії": переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога / Е. Л. Носенко, Н. В. Грисенко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. К-ПНУ ім. І. Огієнка Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.-Подільський, 2010. – Вип. 10. – С. 490-500.
7. Педаяс М. И. Эмоциональность как фактор взаимодействия / М. И. Педаяс // Взаимодействие коллектива и личности. – Таллин, 1979. – С. 90-96.

8. Прохоров А. О. Связь черт характера и психических состояний педагогов / А. О. Прохоров, Т. Н. Васильева // Вопросы психологии. – 2001. – №3. – С. 57-69.

9. Психические состояния / [сост. и общая редакция Л. В. Куликова]. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с. (Серия "Хрестоматия по психологии").

10. Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и М. В. Франклин. – М. : ЧеРо, МПСИ, Омега-Л, 2006. – 752 с.

11. Росоха В. О. Емоційність у взаємостунках викладача вищого навчального закладу з курсантами: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / В. О. Росоха ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1997. – 23 с.

12. Селигман Мартин Э. П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни ; перев. с англ. / Э. П. Селигман Мартин. – М. : София, 2006. – 368 с.

13. Скворцова Ю. В. Метакогнитивные компоненты педагогического мышления преподавателя высшей школы : дисс. канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю. В. Скворцова. – Ярославль : РГБ, 2006. – 193 с.

14. Тихомиров О. К. Эмоциональная регуляция мыслительной деятельности / О. К. Тихомиров, В. Е. Ключко // Вопросы психологии. – 1980. – №5. – С. 23-31.

15. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2005. – 490 с.

16. Чебыкин А. Я. Учитель и эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности школьников / А. Я. Чебыкин // Вопросы психологии. – 1989. -№ 6. – С. 42-49.

17. Fredrickson, B. L. Positive emotions broaden the scope of attention and thought-action repertoires / B. L. Fredrickson, C. Branigan / Cognition and emotion, 2005, 19 (3). – P. 313-332.

УДК 159.9:35.08

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК КУЛЬТУРА МІКРОСИСТЕМИ

Улунова Г.Є.

У статті аналізується професійна культура державних службовців як професійної групи з точки зору діяльнісного, дидактичного та компетентнісного підходів до її вивчення. З позицій діяльнісного підходу при оцінці та розвитку професійної культури державних службовців